

Початкова освіта

УДК 373.3.011.3-051

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.18364019>

**Педагогічні здібності вчителя початкової школи
як основа удосконалення його педагогічної майстерності**

Філатова Лада Семенівна

Кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової і професійної освіти, факультет початкового навчання Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, Україна, <https://orcid.org/0000-0003-0469-4743>

Прийнято: 02.01.2025 | Опубліковано: 25.01.2026

***Анотація.** У статті здійснено комплексний аналіз педагогічних здібностей та особистісних якостей учителя початкової школи як важливих чинників ефективної професійної діяльності. Обґрунтовано положення про те, що педагогічні здібності, хоч і є значущою передумовою успішного опанування педагогічної професії, не мають вирішального характеру та можуть бути компенсовані розвитком інших професійно значущих якостей, зокрема працелюбності, відповідальності, дисциплінованості й орієнтації на безперервне самовдосконалення. Розкрито роль особистісних характеристик педагога в умовах трансформації сучасної освіти та зростання вимог до якості освітніх послуг.*

Особливу увагу приділено гуманізму як базовій професійній якості вчителя початкової школи, а також таким характеристикам, як емоційна врівноваженість, справедливість, педагогічна вимогливість, почуття гумору, професійний такт і душевна чутливість. Підкреслено значення особистісної

активності, самоконтролю та педагогічної культури як основи формування гуманістично зорієнтованої взаємодії з молодшими школярами. Доведено, що особистісні якості педагога перебувають у тісному взаємозв'язку з його фаховою компетентністю та визначають результативність освітньо-виховного процесу в початковій школі.

У статті розглядається особистість сучасного вчителя початкової школи як ключовий чинник ефективності освітнього процесу. Показано, що професійна майстерність педагога формується на основі високого рівня ерудиції, загальної культури, глибоких фахових знань та володіння педагогічними технологіями. У статті акцентується увага на значенні особистісних якостей педагога: доброзичливості, усміхненості, відкритості, педагогічного такту та емоційної врівноваженості. Підкреслено роль педагогічної рефлексії та усвідомленого контролю власних оцінок учителя, а також значення невербальних засобів комунікації (міміка, жести, погляд, інтонація) для формування психологічно комфортного освітнього середовища. На основі аналізу емпіричних і теоретичних даних зроблено висновок, що педагогічна майстерність учителя початкової школи є результатом синтезу професійної компетентності, особистісних якостей і здатності до постійного самовдосконалення.

Ключові слова: *учитель початкової школи, педагогічна майстерність, особистісні якості педагога, професійна компетентність, педагогічна техніка, емоційна врівноваженість, педагогічна рефлексія, освітній процес, педагогіка початкової освіти.*

Pedagogical abilities of a primary school teacher as a basis for improving his pedagogical skills

Filatova Lada

Candidate of pedagogical Sciences, associate Professor of the Department of Primary and Professional Education of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, St. Alchevsky, 29, Kharkiv, 61002, Ukraine,

<https://orcid.org/0000-0003-0469-4743>

Abstract. The article presents a comprehensive analysis of pedagogical abilities and personal qualities of a primary school teacher as important factors of effective professional activity. The proposition that pedagogical abilities, although a significant prerequisite for successful mastering of the teaching profession, are not decisive and can be compensated by the development of other professionally significant qualities, in particular, is substantiated hard work, responsibility, discipline and orientation towards continuous self-improvement. The role of the personal characteristics of a teacher in the context of the transformation of modern education and the growth of requirements for the quality of educational services is revealed.

Special attention is paid to humanism as a basic professional quality of a primary school teacher, as well as to such characteristics as emotional balance, justice, pedagogical exactingness, sense of humor, professional tact and emotional sensitivity. The importance of personal activity, self-control and pedagogical culture as the basis for the formation of humanistically oriented interaction with younger schoolchildren is emphasized. It has been proven that the personal qualities of a teacher are closely related to his professional competence and determine the effectiveness of the educational process in primary school.

The article examines the personality of a modern elementary school teacher as a key factor in the effectiveness of the educational process. It is shown that the

professional skills of a teacher are formed on the basis of a high level of erudition, general culture, deep professional knowledge and mastery of pedagogical technologies. The article focuses on the importance of a teacher's personal qualities: friendliness, smile, openness, pedagogical tact, and emotional balance.

The role of pedagogical reflection and conscious control of the teacher's own assessments is emphasized, as well as the importance of non-verbal means of communication (facial expressions, gestures, gaze, intonation) for the formation of a psychologically comfortable educational environment.

Based on the analysis of empirical and theoretical data, it is concluded that the pedagogical skill of a primary school teacher is the result of a synthesis of professional competence, personal qualities, and the ability for constant self-improvement.

Key words: primary school teacher, pedagogical skills, personal qualities of a teacher, professional competence, pedagogical technique, emotional balance, pedagogical reflection, educational process, pedagogy of primary education.

Постановка проблеми. Сучасні трансформації системи початкової освіти, орієнтовані на реалізацію компетентнісного, особистісно зорієнтованого та діяльнісного підходів до навчання. У цих умовах ключовою фігурою освітнього процесу стає вчитель початкової школи, професійна діяльність якого вимагає високого рівня педагогічної майстерності, гнучкості мислення, здатності до педагогічної рефлексії та постійного самовдосконалення.

Особливої значущості набуває проблема розвитку педагогічних здібностей учителя початкової школи, оскільки саме вони є психологічною та професійною основою ефективної педагогічної діяльності. Педагогічні здібності визначають успішність організації освітнього процесу, характер педагогічної взаємодії з молодшими школярами, рівень мотивації учнів до навчання та створення сприятливого освітнього середовища. В умовах інклюзивної освіти, зростання

вимог до індивідуалізації навчання та емоційного благополуччя дітей роль педагогічних здібностей учителя суттєво посилюється.

Водночас аналіз наукових джерел засвідчує наявність суперечностей між високими суспільними вимогами до професійної компетентності вчителя початкової школи та недостатньою розробленістю теоретико-методичних підходів до цілеспрямованого розвитку його педагогічних здібностей у процесі професійної підготовки й післядипломної освіти. Це зумовлює потребу в ґрунтовному науковому осмисленні педагогічних здібностей як системоутворювального чинника удосконалення педагогічної майстерності вчителя початкової школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема педагогічної майстерності є предметом активного вивчення в сучасній науково-педагогічній літературі, де вона розглядається як один із ключових чинників ефективності професійної діяльності педагога. У центрі уваги дослідників перебувають питання її сутності, структури та умов формування в процесі професійної підготовки й безперервного розвитку вчителя.

О.М. Мозолєв трактує педагогічну майстерність як найвищий рівень професійної діяльності педагога, який ґрунтується на гуманістичних цінностях, професійних здібностях і здатності до самоорганізації [1]. У дослідженнях Б.А. Максимчука та співавторів педагогічна майстерність визначається як інтегративний особистісно-професійний стан, що забезпечує результативне досягнення педагогічних цілей і високу якість освітнього процесу [2].

Окремі науковці акцентують увагу на інноваційно-творчому аспекті педагогічної майстерності. Зокрема, Т.В. Хома наголошує на ролі інноваційності, креативності та морально-етичних якостей у структурі педагогічної майстерності сучасного вчителя [3]. В умовах цифровізації освіти Н. Теличко та О. Дядченко обґрунтовують доцільність включення до її структури

цифрової грамотності, елементів педагогічного менеджменту та навичок ефективної діяльності в онлайн-освітньому середовищі [4].

Окремий напрям досліджень пов'язаний з управлінським та середовищним аспектами педагогічної майстерності. Так, Г.М. Тимошко пов'язує її з розвитком організаційної культури керівника закладу освіти, розглядаючи як чинник ефективного управління [5]. Л.С. Чендакова акцентує увагу на ролі сприятливого освітнього середовища та ефективних методів навчання у формуванні педагогічної майстерності [6].

У контексті творчої самореалізації педагога О.С. Бобирева розглядає педагогічну майстерність як вищий рівень творчої педагогічної діяльності, що передбачає володіння ключовими професійними вміннями й педагогічними технологіями [7]. Значення педагогічної майстерності у процесі підготовки майбутніх учителів, особливо в умовах реформування системи освіти, підкреслюють Л. Сіпко та І. Лещенко [8], тоді як Д. Пащенко визначає її як базову складову професійної готовності педагога [9].

Специфіку формування педагогічної майстерності у військових закладах вищої освіти систематизує О. Красницька, виокремлюючи мотивацію, технологізацію освітнього процесу та можливості неформальної освіти [10].

Незважаючи на значний науковий доробок, у сучасній педагогічній науці бракує узагальненого підходу до визначення чинників і умов формування педагогічної майстерності, який би інтегрував різні наукові позиції та відповідав сучасним освітнім реаліям. Зазначене зумовлює актуальність подальших досліджень у цьому напрямі та визначає перспективи розроблення теоретично обґрунтованих і практично орієнтованих моделей розвитку педагогічної майстерності сучасного педагога.

Мета статті: теоретичне обґрунтування сутності педагогічних здібностей учителя початкової школи, визначення їх структури та ролі як провідного

чинника удосконалення педагогічної майстерності в умовах сучасної початкової освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Люди завжди висували до вчителя підвищені вимоги, прагнули бачити його вільним від усіх недоліків. В уставі Львівської братської школи 1586 р. було записано: «Дидаскал, або ж учитель, цієї школи має бути благочестивий, розумний, смиренномудрий, покірливий, повстримний, не п'яниця, не блудник, не лихвар, ані срібллюбєць, не гнівливий, не заздросник, ані сміхостроїтель, не соромослівець, не чародій, ні байкосказатель, не посібник ересям, але людина сприятлива благочестю, образ добрих, і в цьому себе має подавати не [тільки] в отих добродійностях – нехай будуть учні як учитель їхній» [11, С. 37-42.].

Ще на початку XVII століття видатний мислитель і засновник світової педагогічної науки Я. Коменський визначав високе соціальне й моральне призначення вчителя. На його переконання, головне завдання педагога полягає в тому, щоб «завдяки власній високій моральності, любові до людей, ґрунтовним знанням, працелюбності та іншим особистісним якостям стати зразком для наслідування учнями й виховувати в них людяність власним прикладом» [12].

Коменський наголошував на гуманному характері навчального процесу, підкреслюючи, що навчання має бути природним, легким і радісним. Він зазначав, що навчання має проводитися без побоїв, суворості чи примусу, якомога лагідно і приємно, найприроднішим способом («...education shall be conducted without blows, rigor, or compulsion, as gently and pleasantly as possible, and in the most natural manner») [12].

Особливе місце в осмисленні місії вчителя належить В. Сухомлинському, який розглядав педагогічну діяльність як духовне служіння людині. Він наголошував, що «вчитель покликаний не лише передавати знання, а насамперед формувати внутрішній світ дитини, її моральні цінності та життєві орієнтири»

[13]. На думку педагога, справжній учитель – це той, хто здатний віддавати дітям своє серце, поважати їхню гідність і вірити в їхні можливості.

Сучасний український науковець І. Зязюн розглядав професію вчителя в контексті педагогічної майстерності та культури особистості. Він підкреслював, що вчитель є носієм загальнолюдських і національних цінностей, від якого значною мірою залежить духовний розвиток суспільства та виховання майбутніх поколінь [14].

У системі вимог до сучасного педагога провідне місце знову посідає духовність. Своєю особистісною поведінкою та ставленням до життя наставник зобов'язаний слугувати взірцем духовного розвитку, формувати в здобувачів освіти орієнтацію на високі ідеали загальнолюдських чеснот, істини та добра. Важливою вимогою до сучасного педагога є наявність педагогічних здібностей як інтегративної якості особистості, що виявляється у схильності до професійної взаємодії з учнями, позитивному ставленні до дітей та отриманні задоволення від педагогічного спілкування.

«Педагогічні здібності – це індивідуальні властивості особистості, які полягають у специфічній чутливості до об'єкта, засобів діяльності та створення найбільш продуктивних способів досягнення у педагогічній діяльності очікуваних результатів» [15].

Водночас значна частина науковців доходить висновку, що відсутність яскраво виражених педагогічних здібностей може бути компенсована розвитком інших професійно значущих якостей, зокрема працелюбності, відповідального та добросовісного ставлення до виконання професійних обов'язків, а також систематичною роботою над особистісним і фаховим самовдосконаленням.

Педагогічні здібності (талант, покликання, природні задатки) слід розглядати як важливу передумову успішного опанування педагогічної професії, однак аж ніяк не як визначальну чи вирішальну професійну характеристику. Педагогічна практика переконливо засвідчує, що значна кількість кандидатів у

вчителі, маючи виразні здібності та високий потенціал, так і не реалізували себе у професії, тоді як окремі здобувачі освіти з початково недостатньо сформованими здібностями досягли високих вершин педагогічної майстерності. Педагог за своєю професійною сутністю є насамперед суб'єктом наполегливої та системної праці.

У зв'язку з цим до ключових професійно значущих якостей педагога слід віднести працелюбність, високу працездатність, дисциплінованість, відповідальність, здатність до цілепокладання та вибору оптимальних шляхів досягнення поставлених цілей, організованість, наполегливість, а також систематичне й планомірне підвищення рівня професійної компетентності, орієнтацію на безперервне вдосконалення якості власної педагогічної діяльності тощо.

У сучасних соціально-економічних умовах спостерігається виразна трансформація закладів освіти в інституції, що функціонують за логікою виробничих організацій та надають освітні послуги населенню, у межах яких реалізуються стратегічні плани, контрактні зобов'язання та розвиваються конкурентні механізми, притаманні ринковим відносинам. За таких обставин особливої значущості набувають особистісні якості педагога, які виконують роль професійно релевантних передумов формування конструктивних і гуманістично зорієнтованих взаємин у освітньому процесі.

До спектра зазначених якостей належать гуманність, доброзичливість, терпимість, порядність, чесність, відповідальність, почуття справедливості, обов'язковість, об'єктивність, щедрість, повага до особистості іншого, високий рівень моральної свідомості, оптимізм, емоційна врівноваженість, комунікативна потреба, інтерес до життєдіяльності вихованців, прихильність і доброзичливе ставлення, самокритичність, товариськість, стриманість, почуття власної гідності, патріотизм, принциповість, чуйність, сформована емоційна культура та інші соціально й професійно значущі характеристики.

Обов'язковою професійною якістю вчителя початкової школи є гуманізм, тобто ціннісне ставлення до дитини як до найвищої соціальної та педагогічної цінності, що виявляється у системі конкретних педагогічних дій і вчинків. Гуманність педагогічної взаємодії формується на основі сталого інтересу до особистості молодшого школяра, емпатійного ставлення до його емоційних станів, готовності надати підтримку й допомогу, поваги до думки дитини, урахування вікових та індивідуально-психологічних особливостей розвитку, поєднання доброзичливості з високою, педагогічно обґрунтованою вимогливістю до навчальної діяльності та постійної турботи про її розвиток. Учні початкової школи безпосередньо сприймають зазначені прояви гуманності й спочатку наслідують їх неусвідомлено, поступово набуваючи власного досвіду гуманних міжособистісних взаємин.

Учитель початкової школи виступає творчою особистістю та організатором повсякденної життєдіяльності дитячого колективу. Формування навчальної мотивації, пробудження пізнавальних інтересів і здатність вести учнів за собою можливі лише за умови наявності розвиненої вольової сфери педагога, у структурі якої провідне місце посідає особистісна активність. «Педагогічне керівництво таким складним соціально-психологічним утворенням, як клас молодших школярів, вимагає від учителя креативності, педагогічної гнучкості, кмітливості, наполегливості та постійної готовності до самостійного й оперативного розв'язання різноманітних освітніх і виховних ситуацій» [16]. У цьому контексті педагог постає зразком для наслідування, що спонукає дітей орієнтуватися на його поведінкові й ціннісні установки.

Професійно необхідними якостями вчителя початкової школи є витримка та емоційне самовладання. Педагог-професіонал зобов'язаний за будь-яких, у тому числі непередбачуваних, обставин зберігати керівну та у позицію в освітньому процесі. Прояви розгубленості, афективних реакцій чи педагогічної безпорадності не повинні бути помітними для молодших школярів, оскільки

вони негативно впливають на відчуття психологічної безпеки дітей. Недаремно А. Макаренко наголошував: «Вихователь повинен поводитися так, щоб кожен його рух виховував, і завжди повинен знати, чого він хоче в даний момент і чого він не хоче. Якщо вихователь не знає цього, то кого він може виховувати?» [17]. Це положення зобов'язує вчителя до постійного самоконтролю власних дій і поведінки, недопущення образливих реакцій щодо дітей та уникнення емоційної напруженості з незначних приводів.

Душевна чутливість у структурі особистості вчителя початкової школи виступає своєрідним педагогічним «барометром», що дає змогу своєчасно розпізнавати емоційні стани молодших школярів, їхній настрій, рівень психологічного комфорту та вчасно надавати підтримку тим дітям, які її найбільше потребують. Природним професійним станом педагога є педагогічна тривожність у поєднанні з особистісною відповідальністю за актуальний стан розвитку й перспективи майбутнього становлення вихованців.

Невід'ємною професійно значущою якістю вчителя початкової школи є справедливість. Специфіка педагогічної діяльності зумовлює необхідність систематичного оцінювання навчальних досягнень, умінь, навичок і вчинків учнів, тому вкрай важливо, щоб оціночні судження педагога були адекватними віковим та індивідуальним можливостям дітей. Саме за цими судженнями молодші школярі формують уявлення про об'єктивність і надійність учителя. Ніщо такою мірою не сприяє зміцненню морального авторитету педагога, як його здатність до неупередженого, об'єктивного оцінювання. Натомість упередженість, суб'єктивізм і схильність до стереотипних оцінок суттєво шкодять виховному процесу.

Учитель початкової школи зобов'язаний бути педагогічно вимогливим, оскільки саме вимогливість є однією з провідних умов результативної освітньої діяльності. При цьому високі вимоги педагог насамперед адресує самому собі, адже неможливо очікувати від учнів того, чим учитель не володіє особисто.

Педагогічна вимогливість має бути розумною, гуманістично спрямованою та співвіднесеною з реальними можливостями дитини, що перебуває у процесі інтенсивного розвитку.

Ефективним засобом зниження психоемоційного напруження в освітньому процесі є почуття гумору педагога: «В освітньому процесі почуття гумору педагога є ефективним засобом зниження психоемоційного напруження, оскільки викладання з елементами гумору сприяє зменшенню тривоги та напруги учнів і створенню сприятливої, комфортної атмосфери для навчання» [18]. У педагогічному арсеналі вчителя початкової школи доречними є дотеп, прислів'я, афористичний вислів, м'який дружній жарт, щира усмішка – усе те, що сприяє створенню позитивного емоційного фону, допомагає дітям подивитися на себе й навчальну ситуацію без страху, з елементами ігрової та комічної рефлексії, адже доброзичливий і життєрадісний учитель навчає значно результативніше, ніж емоційно закритий чи похмурий.

Окремої уваги потребує проблема професійного такту вчителя початкової школи, що виявляється у дотриманні почуття міри в педагогічному спілкуванні з учнями. Педагогічний такт є концентрованим виявом інтелекту, емоційної культури та загальної педагогічної вихованості вчителя. Його змістовим ядром виступає глибока повага до особистості дитини як суб'єкта освітнього процесу, що запобігає проявам педагогічної нетактовності та спрямовує вчителя на вибір оптимальних, гуманістично доцільних засобів педагогічного впливу в конкретній навчально-виховній ситуації.

Особистісні якості у професії вчителя початкової школи є невід'ємними від його фахових характеристик і перебувають у тісному взаємозв'язку з професійною компетентністю. До їх числа належать ґрунтовне володіння змістом навчальних предметів початкової освіти, методиками їх викладання, психологічна підготовленість до роботи з молодшими школярами, загальна ерудиція, широкий культурний кругозір, високий рівень педагогічної

майстерності, опанування технологіями педагогічної діяльності, розвинені організаторські вміння й навички, педагогічний такт і педагогічна техніка, володіння комунікативними технологіями, елементами ораторського мистецтва тощо.

Особистість сучасного вчителя початкової школи значною мірою визначається його ерудицією та високим рівнем загальної культури. Здатність вільно орієнтуватися в умовах динамічних соціокультурних змін передбачає постійне розширення кола знань і систематичне оновлення інтелектуального потенціалу педагога.

Учитель початкової школи постає для учнів наочним зразком для наслідування, своєрідним нормативним еталоном соціально прийнятної поведінки, ціннісних орієнтацій і способів взаємодії з оточенням, що зумовлює його підвищену відповідальність за власні дії, мовлення та стиль професійної діяльності.

Під час аналізу професійної діяльності вчителя початкової школи на перший план висувається інтегральна характеристика – педагогічна майстерність. У науково-педагогічній літературі існує значна кількість її визначень; у найзагальнішому розумінні педагогічна майстерність розглядається як високий і постійно вдосконалюваний рівень мистецтва навчання й виховання молодших школярів (узагальнено за І. А. Зязюном). Її основу становить органічний синтез особистісної культури педагога, ґрунтовних фахових знань і широкого світогляду з педагогічною технікою та передовим педагогічним досвідом.

Опанування педагогічною майстерністю передбачає глибоке знання теоретичних засад педагогіки та психології початкової освіти, уміння використовувати ефективні освітні технології навчально-виховного процесу з урахуванням конкретної педагогічної ситуації, а також здатність здійснювати педагогічну діагностику, прогнозування й проектування освітнього процесу

заданого рівня та якості. Вчитель початкової школи має організувати освітню діяльність таким чином, щоб за будь-яких, навіть несприятливих, умов досягти оптимального рівня навчальних досягнень, розвитку та вихованості учнів.

Педагог-майстер завжди знаходить нестандартні педагогічні рішення, демонструє індивідуалізований підхід до кожної дитини, здатний пробудити пізнавальну допитливість молодших школярів, емоційно зацікавити їх навчальним матеріалом. Такий учитель глибоко володіє змістом навчальних предметів початкової школи, має сформовані вміння доступно й науково коректно передавати знання учням, а також досконало опановує сучасні методи й прийоми навчання.

Педагогічна практика переконливо доводить, що педагогічній майстерності можливо навчитися. Досвід учителів-новаторів і педагогів-практиків засвідчує, що за умов наявності професійної мотивації більшість учителів здатні опанувати сучасні методики й технології освітньої діяльності. Водночас шлях до педагогічної майстерності є складним і тривалим: він потребує значних інтелектуальних і емоційних зусиль, систематичного спостереження за діяльністю педагогів-майстрів, безперервної самоосвіти, опрацювання спеціальної науково-методичної літератури, упровадження інноваційних методів навчання та постійного професійного самоаналізу.

Мистецтво вчителя початкової школи особливо яскраво виявляється в умінні організувати ефективно навчання безпосередньо на уроці, тоді як домашнє завдання розглядається переважно як засіб поглиблення, закріплення й розширення набутих знань. Секрет професійного успіху досвідчених учителів полягає в умінні цілеспрямовано керувати навчальною діяльністю молодших школярів: педагог, образно кажучи, «диригує» процесом формування знань, спрямовуючи увагу учнів на ключові, найбільш складні та концептуально значущі елементи навчального змісту.

Ще одним важливим показником педагогічної майстерності вчителя початкової школи є його здатність активізувати пізнавальну діяльність учнів, цілеспрямовано розвивати їхні здібності, самостійність і допитливість, стимулювати мисленнєву активність безпосередньо під час уроку, а також використовувати різноманітні методи й прийоми з метою інтенсифікації навчального процесу.

Уміння ефективно здійснювати виховну роботу в ході навчання, формувати в молодших школярів високі моральні якості, почуття патріотизму, працелюбність, відповідальність і самостійність є ще одним суттєвим компонентом педагогічної майстерності вчителя початкової школи.

Учитель, який не володіє належним рівнем педагогічної майстерності, зазвичай подає знання у формі їх нав'язування, тоді як педагог-майстер уміє зробити процес пізнання емоційно привабливим і психологічно комфортним для дитини. Такий учитель знаходить позитивні аспекти в навчальній діяльності, доцільно чергує методи й форми роботи, використовує яскраві та доступні приклади, застосовує оригінальні способи подання навчального матеріалу, що сприяє підвищенню мотивації молодших школярів до навчання.

Важливим структурним елементом педагогічної майстерності є високий рівень сформованості педагогічної техніки. Педагогічна техніка розглядається як комплекс знань, умінь і навичок, необхідних для ефективного практичного застосування методів педагогічної взаємодії та співпраці з учнями. Її опанування передбачає глибокі знання з педагогіки та вікової психології, а також спеціальну практичну підготовку. Насамперед учитель початкової школи має оволодіти мистецтвом педагогічного спілкування з дітьми, умінням добирати адекватний тон і стиль взаємодії, поєднуючи доступність, природність і щирість. Педагог-майстер уникає штучного, повчального або фамільярного стилю спілкування з учнями.

Складовою педагогічної техніки є також уміння вчителя керувати власною увагою та увагою молодших школярів. В умовах роботи з численним дитячим колективом і виконання різноманітних навчальних дій жоден аспект освітнього процесу не повинен залишатися поза педагогічним контролем. Особливого значення набуває здатність учителя за зовнішніми проявами поведінки учня визначати його емоційний і психологічний стан, що є обов'язковим чинником під час вибору педагогічно доцільних дій. Урахування актуального стану дитини в кожний момент навчальної діяльності становить основу педагогічного такту й посідає одне з центральних місць у професійній діяльності вчителя початкової школи.

Значну групу професійних умінь і навичок учителя початкової школи становлять прийоми виразної демонстрації власного суб'єктивного ставлення до вчинків і дій учнів, а також до проявів їхніх моральних якостей. Педагог щиро радіє позитивним учинкам вихованців і виявляє засмучення у разі негативної поведінки, причому його емоційні реакції сприймаються дітьми як значуща й автентична оцінка їхніх дій. У цьому аспекті педагогічна майстерність певною мірою споріднена з акторською, однак принципово відрізняється цільовою спрямованістю: звернення педагога може набувати форми прохання, схвалення, зауваження, осуду або вимоги, при цьому він завжди «виконує» одну роль – самого себе, переслідуючи єдину мету – педагогічно доцільно вплинути на розвиток і поведінку молодших школярів.

Дослідження засвідчили, що вчителі початкової школи, як правило, більш прихильно ставляться до «інтелектуально успішних», дисциплінованих та виконавчих учнів. Менш активні, повільні або неорганізовані діти часто опиняються на другорядних позиціях, тоді як незалежні, надмірно активні чи самовпевнені молодші школярі можуть сприйматися педагогами як складні та менш бажані у взаємодії. Водночас з'ясовано, що на ефективність педагогічного спілкування істотно впливає зовнішня привабливість дитини, що особливо

небезпечно в умовах початкової школи, де формується базове відчуття справедливості та рівності.

Дж. Брофі та Т. Гудд також встановили низку закономірностей педагогічної поведінки вчителів, а саме: «...педагоги мимоволі частіше звертаються до учнів, які сидять за першими партами; їхні навчальні досягнення оцінюються вищими балами; перевага надається дітям з охайним, чітким почерком; позитивніше сприймаються учні з охайним зовнішнім виглядом; учителі-жінки в середньому схильні виставляти вищі оцінки хлопчикам; учителі-чоловіки дещо завищують оцінки привабливим ученицям тощо» [19].

Зазначені факти вказують на необхідність розвитку у вчителя початкової школи високого рівня педагогічної рефлексії та усвідомленого контролю власних оцінних суджень.

Окрім основного інструмента педагогічного впливу – слова, у професійному арсеналі вчителя початкової школи важливе місце посідають невербальні засоби спілкування, зокрема поза, міміка, жести та погляд. Емпіричні дослідження засвідчують, що «лише ~7 % інформації передається через слова, 38 % – через голосові засоби, а 55 % – через невербальну поведінку (міміка, жести, пози) [20]. Молодші школярі надзвичайно чутливі до погляду педагога: непривітний або відсторонений вираз обличчя викликає в них почуття психологічного дискомфорту, що негативно позначається на результативності навчальної діяльності.

Так звані «закриті» пози педагога (прагнення закрити передню частину тіла, зменшити займаний простір; стояння зі схрещеними на грудях руками; сидіння з упором підборіддя на руки тощо) сприймаються дітьми як прояв недовіри, неприйняття або протидії. Натомість «відкриті» пози (відкриті долоні, розслаблена постава, вільне розташування рук і ніг) інтерпретуються молодшими школярами як сигнали доброзичливості, підтримки та довіри. Важливо підкреслити, що сприйняття таких невербальних сигналів у дітей

відбувається переважно на підсвідомому рівні, що зумовлює їхній потужний вплив на характер педагогічної взаємодії в початковій школі.

Емоційні стани педагога значною мірою передаються через інтонаційні характеристики його мовлення. Так, ентузіазм, радість і подив зазвичай виражаються підвищеним тоном голосу; гнів і страх – різким і напруженим; смуток, пригніченість і втома – м'яким, приглушеним звучанням. Практика початкової школи засвідчує, що надмірно пронизливі, різкі або монотонні голоси вчителів можуть викликати у дітей емоційний дискомфорт і слугувати бар'єром для ефективної педагогічної взаємодії. Водночас значна частина недоліків мовленнєвої поведінки може бути скоригована шляхом цілеспрямованого самовиховання, систематичних тренувань і постійної роботи над удосконаленням професійної мовленнєвої культури. Темп мовлення також відображає емоційний стан учителя: надто швидке мовлення свідчить про збудження або тривожність, тоді як уповільнене – може сигналізувати про втому, пригніченість або емоційну відстороненість.

Психолого-педагогічні дослідження доводять, що тактильні форми взаємодії – погладжування, дотики, потиск руки, легке поплескування – є біологічно й емоційно значущими засобами стимуляції, особливо для дітей молодшого шкільного віку. Це має особливе значення для учнів із неповних сімей, для яких учитель початкової школи нерідко частково компенсує дефіцит батьківської уваги та підтримки. У таких випадках доброзичливий, педагогічно доцільний дотик (наприклад, погладжування по голові засмученої або збудженої дитини) може виявитися ефективнішим засобом впливу, ніж вербальні методи виховання. Водночас застосування тактильних контактів потребує високого рівня педагогічного такту та суворого дотримання етичних норм.

У сучасних умовах проблема професійної компетентності вчителя активно обговорюється в наукових колах педагогів і психологів. Поняття «особистість учителя» дедалі частіше конкретизується через категорії «професійні якості»,

«ключові компетентності», «професійна готовність». Актуальність цієї проблеми зумовлена динамічними змінами в суспільстві та державі, що закономірно трансформують вимоги до діяльності вчителя початкової школи. Водночас залишається відкритим питання щодо співвідношення стабільних, інваріантних якостей педагога, які не залежать від історичного часу, та варіативних компетентностей, актуальних у відповідь на запити «нової» освітньої реальності. Так, ще 10-15 років тому володіння цифровими технологіями не входило до переліку обов'язкових професійних компетентностей учителя, тоді як нині цифрова грамотність є необхідною умовою ефективної педагогічної діяльності.

Зазначена проблематика є актуальною для системи педагогічної освіти (у контексті питання: «Якого вчителя має готувати педагогічний заклад вищої освіти?»), для керівників закладів загальної середньої освіти («Який учитель потрібен сучасній школі?»), для батьків, які мають широкі можливості вибору освітньої траєкторії дитини, а також, що особливо важливо, для самих учнів: «У якого вчителя їм цікаво й комфортно навчатися?».

З огляду на це було проведено дослідження «Учитель очима сучасного школяра», адаптоване до умов початкової школи. Аналіз отриманих результатів засвідчив, що молодші школярі висувають високі вимоги до професійних характеристик учителя. Зокрема, понад 80 % опитаних учнів відзначили важливість уміння вчителя доступно й зрозуміло пояснювати навчальний матеріал, близько 75 % наголосили на необхідності проведення цікавих, захопливих уроків, а понад 70 % – на здатності педагога пропонувати різноманітні, пізнавально привабливі завдання.

Водночас значна увага молодших школярів зосереджується на особистісному образі педагога. Так, приблизно 65 % респондентів зазначили, що для них важливими є охайний і сучасний зовнішній вигляд учителя, понад 70 % позитивно оцінили доброзичливість та усміхненість педагога, а близько 60 %

пов'язують власне бажання навчатися з емоційною привабливістю та відкритістю вчителя.

Отримані результати свідчать про те, що для дітей молодшого шкільного віку особистісний образ учителя виступає суттєвим чинником формування довіри, позитивного ставлення до навчання та відчуття психологічного комфорту. Учитель у сприйнятті молодших школярів є не лише транслятором знань, а насамперед значущою особистістю, з якою пов'язані емоційна безпека, інтерес до навчальної діяльності та бажання відвідувати школу. З отриманих результатів можна зробити висновок, що для молодших школярів важливе не лише змістове наповнення освітнього процесу, а й зовнішня, естетична сторона сприйняття вчителя. Цікаво, що в дослідженнях старшокласників (10-й клас) 21 % учнів висловили думку про можливість заміни вчителя комп'ютером, тоді як учні 5-го та 11-го класів, навпаки, категорично не бажали бачити замість вчителя технічний пристрій. Це підтверджує, що інтереси дітей на різних етапах формування особистості є лабільними та більш чутливими до зовнішніх впливів. Важливо, що саме молодші школярі та майбутні випускники акцентують на необхідності, аби педагог був живою особистістю, спроможною проявляти душу та людяність.

З цього випливає висновок, що освітній процес і процес засвоєння знань у початковій школі відбуваються через міжособистісну взаємодію учня з учителем як суб'єктом педагогічного спілкування. Не менш важливо, щоб учнів сприймали як особистостей із власними рисами, перевагами та недоліками, адже значний вплив на розвиток дитини мають люди, що її оточують, серед яких ключове місце займає саме вчитель.

Ідеальний образ учителя майбутнього формується у свідомості сучасного школяра вже сьогодні. Сучасні учні є майбутніми батьками, які впливатимуть на сприйняття педагога наступним поколінням. Отже, суспільство перебуває у стані

постійного «запаздування», і актуальним завданням є трансформація усталених стереотипів щодо вчителя вже на сучасному етапі.

Зміни слід починати з удосконалення підготовки майбутнього педагога. Акценти в освіті вчителя мають зміщуватися у бік психолого-педагогічних дисциплін, а також включати спеціальні курси, що сприяли б розвитку його творчого потенціалу та формуванню інноваційного підходу до навчання. Педагогіка має забезпечити формування структури особистості, яка розуміє соціальні, етичні та психологічні правила взаємодії з дітьми.

Для сучасної педагогіки важливим є формування у дітей та молодших школярів здатності до активної творчості, соціально значущих якостей та компетентностей, які відповідають динамічним змінам суспільства та його спрямованості в майбутнє. Інтенсифікація освітнього процесу та розвиток особистісних якостей школярів дедалі більше поєднуються з актуальною

Важливо підкреслити, що ці зміни особливо актуальні для початкової школи, де формуються базові компетентності, творчі навички та соціальні якості майбутніх учнів, а роль вчителя як особистості, що впливає на розвиток кожної дитини, стає ключовою у процесі інтеграції педагогічних інновацій.

Передбачається, що держава й надалі активно братиме участь у формуванні в суспільній свідомості розуміння необхідності, цінності та престижності педагогічної праці, насамперед через збереження тенденцій до стабільного зростання заробітної плати вчителів.

Таким чином, можна зробити висновок, що всі основні завдання дослідження були досягнуті: було визначено ключові педагогічні здібності та особистісні якості вчителя початкової школи, проаналізовано їх вплив на педагогічну майстерність та взаємодію з учнями. Водночас залишаються перспективи для подальшого вивчення: доцільно дослідити вплив специфічних педагогічних технологій, інноваційних методик навчання та цифрової компетентності вчителя на формування педагогічної майстерності, а також

оцінити, як розвиток цих здібностей впливає на довгостроковий освітній результат учнів. Крім того, необхідно звернути увагу на подолання потенційних упереджень у сприйнятті учнів, пов'язаних з зовнішньою привабливістю та поведінковими характеристиками, що потребує розвитку високого рівня педагогічної рефлексії та усвідомленого контролю власних оцінок у вчителя.

Список використаних джерел

1. Мозолев О. М. Основи педагогічної майстерності вчителя фізичної культури: навчальний посібник. Хмельницький: Видавництво ХГПА, 2025. URL: <https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/about>
2. Максимчук І. А., Сагач О. М., Демченко І. І., Фурдуй С. Б., Максимчук Б. А., Протас О. Л., Межиловська Л. І., Кизько Е. О. Саморозвиток у контексті формування педагогічної майстерності майбутнього вчителя. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. 2020. Вип. 2 (122). С. 88-95. URL: <https://spppc.com.ua/index.php/journal/article/view/66/63>
3. Хома Т. В. Формування педагогічної майстерності в майбутніх учителів фізичної культури. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. № 75. Т. 3 С. 123-127. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/48905/1/26.pdf>
4. Теличко Н., Дядченко О. Формування педагогічної майстерності майбутнього вчителя іноземної мови. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2021. № 4 (108). С. 256-265. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c0d05623-459e-4576-b5bc-5c0b02f6199e/content>
5. Тимошко Г.М. Педагогічна майстерність як вектор розвитку організаційної культури керівника закладу освіти. Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Серія : Педагогічні науки. 2019. Вип. 1. С. 222-228. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnuchkpn_2019_1_44

6. Чендакова Л.С. Формування педагогічної майстерності майбутніх педагогів професійного навчання. *Молодий вчений*. 2020. № 7 (83). С. 195-198. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/853/825>
7. Бобирєва О.С. Сутність педагогічної майстерності вихователя закладу дошкільної освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип.16, ч. 1. С. 25-28.
8. Сіпко Л., Лещенко І. Педагогічна майстерність як складова професійної підготовки студентів спеціальності 014 (Середня освіта). Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. 2025. № 1. С. 165-171.
9. Пащенко Д. Педагогічна майстерність як складова готовності вчителя до професійної діяльності. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2010. № 2. С. 112-118.
10. Красницька О. Педагогічні умови формування педагогічної майстерності майбутніх викладачів вищих військових навчальних закладів. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка. 2023. № 1 (2). С. 42-51.
11. Пам'ятки братських шкіл на Україні. К., 1988. С. 37-42.
12. Comenius J. A. The Great Didactic URL: https://en.wikisource.org/wiki/The_Great_Didactic_of_John_Amos_Comenius/The_Great_Didactic/Chapter_12
13. Антонець М. Я. Проблеми діяльності вчителя у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського : монографія . – 5-те. вид., допов. Київ : Четверта хвиля, 2012. 223 с.
14. Педагогічна майстерність : підручник / за ред. І. А. Зязюна. 3-тє вид. перероб. та доп. К. : СПД Богданова А. М., 2008. 376 с.
15. Лаппо В.В. Педагогічна майстерність: навч. посіб. Івано-Франківськ: НАІР, 2025. 330 с.

16. Zhigaylo O. and Petrovska K. Professional Self-Efficacy of Primary School Teachers In the Conditions of the New Ukrainian School”, OD, 2023. no. 2(41), pp. 261-274.
17. Психологія педагогічного спілкування: методичні вказівки до вивчення освітньої компоненти для студентів спеціальності 015 «Професійна освіта» / уклад.: І. М. Мороз. Київ: ЦП «Компринт», 2024. 48 с.
18. Weichen Zhou, Jun Choi Lee Teaching and learning with instructional humor: a review of five-decades research and further direction, Front Psychol. 2025.
19. Brophy, J., & Good, T. L. Teacher Behavior and Student Achievement. Handbook of research on teacher education : enduring questions in changing contexts. – 3rd ed. / edited by Marilyn Cochran-Smith, Sharon Feiman-Nemser, D. John McIntyre ; Kelly E. Demers, associate editor, 2008. 1393 p.
20. Pease, A. Body Language: How to Read Others’ Thoughts by Their Gestures. – Sydney: Camel Publishing, 1981. 229 p.